

Жидков В. Л.,
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ ДЕТЕКТИВІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ З ЕКСПЕРТАМИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

INTERACTION OF DETECTIVES OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE WITH EXPERTS DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Досліджено питання здійснення взаємодії детективів Національного антикорупційного бюро України з експертами під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях і проблемні аспекти, що виникають у зв'язку з цим. Викладено пропозиції щодо вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України у частині вирішення цих питань за їх практичного застосування.

Ключові слова: детектив, слідчий суддя, експерт, експертиза, взаємодія, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Исследован вопрос осуществления взаимодействия детективов Национального антикоррупционного бюро Украины с экспертами во время досудебного расследования по уголовным производствам и проблемные аспекты, которые возникают в связи с этим. Изложены предложения по усовершенствованию Уголовного процессуального кодекса Украины в части решения этих вопросов при их практическом применении.

Ключевые слова: детектив, следственный судья, эксперт, экспертиза, взаимодействие, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

The issue of the interaction of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine with experts during the pre-trial investigation in criminal proceedings and the outstanding issues arising in connection with this and the proposals on the improvement of the Criminal Procedural Code of Ukraine in the part of solving these issues with their practical application.

Key words: detective, investigating judge, expert, expertise, interaction, Criminal Procedural Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Під час розслідування кримінальних проваджень з метою виконання завдань кримінального провадження детектив здійснює взаємодію з іншими учасниками кримінального провадження, що сприяє забезпеченню повного та неупередженого розслідування. З метою детального дослідження певних питань, що потребують використання спеціальних знань, детектив взаємодіє з судовими експертами, які володіють такими знаннями.

Застосування спеціальних знань судових експертів у кримінальному провадженні становить невід'ємну й важливу частину як практичної діяльності із формування й оцінки доказів, так і її кримінально-процесуальної форми [1, с. 148], а взаємодія слідчого з експертами відіграє виключно важливу роль у розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень. Правильна організація цієї взаємодії підвищує ефективність вирішення завдань досудового розслідування шляхом організації належної взаємодії слідчого зі співробітниками експертних підрозділів і, зокрема, підвищення ефективності використання слідчим експертного висновку у розслідуванні кримінальних правопорушень [2, с. 304].

Погоджуємося з науковою думкою А.П. Черненка та А.Г. Шияна, котрі експертизу відносять до засобів одержання доказів під час досудового розслідування, оскільки вона проводиться саме для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, та є формою використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні.

Окремі теоретичні та практичні проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні досліджували Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, О.М. Калачова, К.Б. Каліновський, Н.І. Клименко, В.П. Колонюк, В.В. Коцинець, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, В.М. Тертишник, М.В. Салтевський, А.В. Смірнов, А.П. Черненко та А.Г. Шиян та ін. Однак з урахуванням останніх змін у КПК України наукових праць, що досліджують актуальні зміни, досить мало, деякі практичні питання призначення та проведення судових експертиз залишилися не врегульованими.

Відтак метою вказаної статті є дослідження актуальних проблемних аспектів використання детективами Національного бюро спеціальних знань у формі взаємодії з експертами під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях і викладення пропозицій щодо вдосконалення КПК України у частині вирішення цих питань за їх застосування у практичній діяльності.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») [3]. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій дору-

чено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [4].

Правники в багатьох випадках лише констатують обов'язковість призначення експертиз із посиланням на відповідні статті КПК України без розкриття критеріїв обов'язковості. Водночас указується й на те, що потреба в проведенні судових експертиз у кримінальних справах не вичерпується випадками, вказаними в законодавстві як обов'язкові для призначення. Тому робиться висновок, що необхідність призначення експертиз у слідчій або судовій практиці різноманітніша, багатша та враховує особливості конкретної справи [1, с. 148].

Взаємодія слідчого з експертом у проведенні судових експертиз може здійснюватися як у процесуальній, так і в непроцесуальній (організаційній) формах.

Процесуальна форма взаємодії – це форма, прямо передбачена нормами кримінального процесуального закону (проведення судової експертизи, участь у проведенні слідчих (розшукових) дій). Непроцесуальна форма взаємодії регламентована різними відомчими актами або нерегламентована законом і витікає з його змісту та смислу, а також проваджувана в силу практики, яка склалася. Взаємодія слідчого з працівниками експертно-криміналістичних підрозділів може здійснюватися в таких непроцесуальних формах, як: 1) консультації зі спеціалістом; 2) проведення попередніх досліджень за завданням слідчого; 3) взаємний обмін інформацією та спільне обговорення зібраної інформації, висунення обґрунтованих версій і визначення шляхів їх розв'язання [2, с. 305].

У деталізованому вигляді цілі взаємодії слідчого й експерта можуть бути визначені та систематизовані.

Встановлення істини у справі включає в себе: швидке і повне виявлення та розслідування злочинів; швидке і повне встановлення усіх обставин справи під час досудового розслідування.

Запобігання злочинам включає: виявлення і розслідування скоєних злочинів. Отже, не тільки припиняється злочинна діяльність окремих осіб, що має важливе запобіжне значення, але і забезпечується невідворотність покарання; виявлення й усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, в т. ч. злочинів конкретного роду, виду або скоєних у певний спосіб, за певних обставин тощо [5, с. 216].

Переходячи до процесуальної форми взаємодії детективів Національного бюро з експертами під час розслідування кримінальних проваджень, слід зазначити таке. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [4].

Під спеціальними знаннями у криміналістиці прийнято розуміти наукові, технічні і практичні знання, здобуті шляхом професійного навчання чи роботи за визначеною спеціалізацією особою, яка залучена як спеціаліст або експерт з метою надання допомоги слідчому чи суду під час з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, або надання висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх використання [6, с. 22].

Обов'язкове призначення експертизи відбувається щодо випадків, визначених ч. 2 ст. 242 КПК України, у т. ч. для визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням [4]. На думку Г.М. Щербаковського, законодавець увів категорію обов'язкових експертиз, без одержання результатів яких у певних випадках ніяке кримінальне провадження як пізнавально-доказовий процес не може вважатися завершеним і виключає можливість прийняття підсумкового юридичного рішення [1, с. 149], що зумовлює детектива неухильно дотримуватися вказаних вимог закону.

Робота детектива зі взаємодії з експертом – це створення детективом сприятливих умов для проведення експертизи експерту, якому доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань, шляхом надання у розпорядження експерта необхідних об'єктів (речей і документів). Результатом такої взаємодії є складення експертом висновку, що у розумінні ч. 2 ст. 84 КПК України є процесуальним джерелом доказів [4] і допомагає слідству отримати відповіді на важливі питання, які можна вирішити лише за допомогою експерта.

У кримінальних провадженнях у сфері економіки важливе місце займають судово-економічні та товарознавчі експертизи, без яких важко уявити жодне таке провадження. Проте у практичній діяльності зустрічаються невіршені проблемні питання, пов'язані з призначенням і проведенням судово-економічних експертиз, які необхідно окреслити з метою їх вирішення.

Висновок експерта є одним із джерел доказів, передбачених процесуальним законодавством і, не маючи наперед встановленої сили, підлягає обов'язковій оцінці суб'єктами доказування. Оскільки у переважній більшості випадків під час проведення експертизи досліджуються об'єкти, у виявленні і вилученні яких експерт участі не бере, один із важливих компонентів оцінки висновку – перевірка дотримання процесуального порядку одержання (виявлення, фіксації, вилучення, упаковки) досліджуваних речових доказів, документів і зразків [7, с. 376–377]. Не розділяємо погляди автора щодо наявності в експерта повноважень здійснювати перевірку дотримання порядку отримання стороною провадження доказів і документів, вважаємо за необхідне зазначити про доцільність присутності детектива

під час проведення експертизи, що допоможе експерту вирішити поставлені перед ним питання.

Так, відповідно до глави 20 КПК України проведення експертиз віднесено до слідчих (розшукових) дій та у більшості випадків ініціатором їх призначення на досудовому розслідування виступають слідчий (детектив) або прокурор, а вимоги до їх проведення встановлені ст. 223 КПК України [4]. Враховуючи, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, доречним виглядає, за необхідності, присутність детектива під час проведення експертизи, насамперед з метою оперативного обговорення з експертом нюансів наданих на дослідження матеріалів, поставлених питань, їх уточнення, доповнення, надання експерту додаткових об'єктів (речей і документів), а також проведення додаткових необхідних слідчих (розшукових) і процесуальних дій, із метою сприяння експерту в проведенні експертизи. Крім того, це надасть змогу детективу зрозуміти методику проведення експертизи ще під час її проведення, що сприятиме більшому розумінню ним досліджуваних економічних питань.

Як слушно наголошував В.Н. Махов, присутність слідчого під час проведення експертизи дасть змогу уникнути (звести до мінімуму) необґрунтованого призначення повторної та додаткової експертизи, а також додаткових викликів експертів на допит для з'ясування тих частин висновку, які залишилися для слідчого з тих чи інших причин не зрозумілими [8, с. 203–204].

Про необхідність закріплення у КПК України права слідчого бути присутнім під час проведення судових експертиз вказувала Л.Г. Дунаєвська [9, с. 145], а на думку П.В. Цимбала та Л.В. Омельчук, необхідним є доповнення відповідною нормою ст. 40 КПК України із зазначенням, що «слідчий має право бути присутнім під час проведення судових експертиз та отримувати пояснення експерта щодо здійснюваних ним дій та отриманих результатів експертизи» [10, с. 78], і це є доречним з урахуванням специфіки роботи експерта.

Крім того, чинний КПК України не дає визначення додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертизи, тоді як їх проведення передбачене Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5, та на практиці активно використовуються детективами та прокурорами, що також відзначалося науковцями [11].

У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідним є внесення змін у КПК України щодо надання детективам Національного бюро права бути присутніми під час проведення судових експертиз за кримінальними провадженнями, що ними розслідуються, а також призначення додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз.

Наступним проблемним питанням є визначення збитків у кримінальних провадженнях про злочини

у сфері економіки. Експертиза обов'язково призначається у випадках, передбачених ч. 2 ст. 242 КПК України, а у ст. 102 КПК України вказано, що у висновку експерта повинні бути зазначені, серед іншого, обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання [4].

Слід зазначити, що у висновках судово-економічних експертиз, які проводяться за постановами детективів Національного бюро, як і слідчих інших органів досудового розслідування, з метою визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, у більшості випадків експертами зазначаються суми розрахунків, що відбулися, відповідно до поставлених питань. У наданні експертами відповіді на запитання органу досудового розслідування: «Чи є матеріальними збитками певні суми?» поширена практика, коли експерти зазначають у висновку, що це не належить до їхньої компетенції, оскільки є правовим питанням. Враховуючи, що відповідно до приписів ч. 1 ст. 242 КПК України не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права, необхідним є вирішення цього питання шляхом законодавчих змін. Проте це питання потребує більш детального опрацювання.

Розкриваючи питання призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях, відзначимо таке. Для призначення судової експертизи необхідна наявність фактичних і юридичних підстав. Фактичні підстави складають дані, які свідчать про певні обставини, що можуть стати передумовою для проведення судової експертизи. Юридичною підставою є передбачена КПК України процесуальна процедура та форма прийняття рішення про її призначення. Такою підставою є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом). Для проведення експертного дослідження за зверненням сторони кримінального провадження має бути складений документ про залучення експерта з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються [11, с. 225].

Законом України № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (далі – Закон № 2147-VIII) внесено ряд змін до КПК України. Зокрема, зміни торкнулися порядку призначення та проведення експертиз. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Згідно з ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи щодо з'ясування визначених у статті питань, у т. ч. щодо

визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням [4].

Виходить, що вище перелічені випадки є обов'язковими для призначення експертизи, тоді навіть що детективу або прокурору звертатися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи?

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання (ч. 5 ст. 242 КПК України) [4]. Слідчий суддя задовольняє клопотання, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що для вирішення питань, які мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта.

Враховуючи, що слідчий суддя, який розглядатиме відповідне клопотання про призначення експертизи, визначається автоматизованою системою документообігу суду, на практиці такі клопотання можуть розглядати слідчі судді, які не знайомі з матеріалами кримінального провадження та яким для розуміння обставин провадження, а також питань, що необхідно поставити перед експертам, знадобиться тривалий час. Те саме стосуватиметься й уточнення запитань для експерта, а також задоволення клопотань експертів щодо надання додаткових матеріалів, що також буде здійснюватися через слідчого суддю.

Як вже зазначалося, слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи у випадках, визначених ч. 2 ст. 242 КПК України [4]. Слідчий суддя задовольняє клопотання, якщо особа, котра звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що для вирішення питань, які мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта (ч. 2 ст. 242 КПК України) [4]. Виходить, що, з одного боку, КПК України зобов'язує слідчого або прокурора звернутися з клопотанням до слідчого судді про призначення експертизи з метою визначення розміру матеріальних збитків, а з іншого – у кожному конкретному випадку доводити перед слідчим суддею необхідність залучення експерта, невиконання чого є підставою для відмови в задоволенні клопотання. Зазначене може призвести до певних проблем під час виконання вимог ч. 2 ст. 242 КПК України на практиці, у разі, коли слідчий суддя не знайде підстав для призначення експертизи, тоді як у розумінні ч. 2 ст. 242 КПК України вона є обов'язковою.

Клопотання про призначення експертизи розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду, а під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що

мають значення для вирішення клопотання (ч. 3, 5 ст. 244 КПК України). З урахуванням часу, потрібно-го на виготовлення слідчим суддею ухвали про доручення проведення експертизи та запитань, поставлених експертові, а також всім відомим великим навантаженням на слідчих суддів, можна зрозуміти, що на розгляд такого клопотання й отримання ухвали слідчого судді знадобиться тривалий час, який складатиме більше двох робочих тижнів.

Ми вважаємо, що призначення та проведення експертизи, наприклад, з метою визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, не порушує права, свободи й інтереси осіб у кримінальному провадженні, тому відсутня необхідність у здійсненні судового контролю з боку слідчого судді за призначенням таких експертиз.

На наш погляд, з метою забезпечення дотримання розумних строків досудового розслідування та виконання завдань кримінального судочинства необхідним є передбачення у КПК України, що у випадках, зазначених у ч. 2 ст. 242 КПК України, призначення експертизи здійснюється на підставі постанови слідчого (детектива) чи прокурора.

Крім того, необхідним є чітке визначення у КПК України статусу, у якому може бути допитано експерта, як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду. У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідним є передбачення КПК України можливості проведення допиту експерта саме в статусі експерта, оскільки його допит здійснюватиметься з питань проведеного дослідження із застосуванням наукових, технічних або інших спеціальних знань, при вирішенні поставлених перед ним питань, а також наданих висновків за результатами проведеної експертизи.

Вважаємо за доцільне вирішити ці питання шляхом внесення відповідних змін у КПК України.

Висновки. На наш погляд, з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, покращення взаємодії сторони обвинувачення з експертом необхідне внесення змін у КПК України щодо:

- надання детективам Національного бюро права бути присутніми під час проведення судових експертиз за кримінальними провадженнями, що ними розслідуються;
- передбачення можливості призначення додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертизи;
- урегулювання питання визначення розміру матеріальних збитків під час проведення судових експертиз;
- у ч. 1 ст. 242 КПК України передбачити, що у випадках, зазначених у ч. 2 ст. 242 КПК України, призначення експертизи здійснюється на підставі постанови слідчого (детектива) чи прокурора;
- передбачення можливості проведення допиту експерта саме в статусі експерта.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Щербаковський М.Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наукових праць / ред. кол. А.І. Лозовий та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 16. С. 148–157.
2. Кіян Т.М. Взаємодія слідчого з експертами під час розслідування кримінальних правопорушень. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 травня 2015 р.) : у 2 т. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Т. 2. С. 304–308.
3. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Бараняк В.М. Нормативно-правове регулювання, організація і тактика взаємодії слідчого з експертом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 813. С. 215–219.
6. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Москва : КГУ, 1987. 100 с.
7. Гончаренко В.Г. Экспертизы у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 388 с.
8. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография. Москва : Изд-во РУДН, 2000. 296 с.
9. Дунаєвська Л.Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 251 с.
10. Цимбал П.В., Омельчук Л.В. Перспективи удосконалення інституту судової експертизи у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 75–78.
11. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
12. Слободзян А.П. Правові основи призначення та проведення експертиз у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 224–227.